Werkgroep Middelnederlandse Artes-Literatuur

W-mail

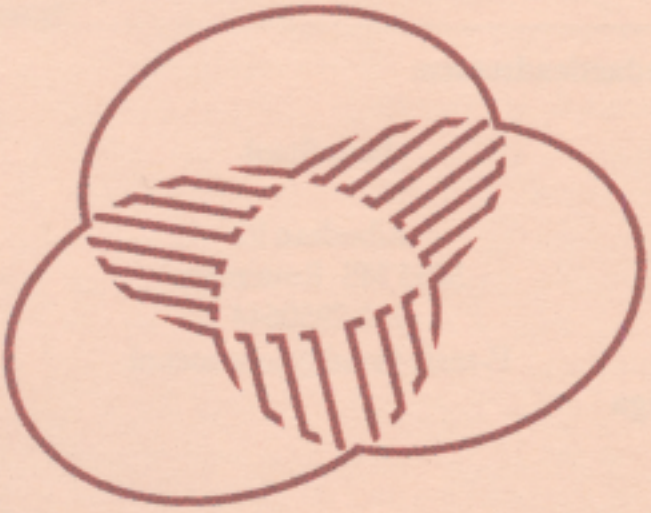

Jaargang 2, aflevering 2
Voorjaar 2001

W-mail

Orgaan van de Werkgroep Middelnederlandse Artes-Literatuur (WEMAL)

Jaargang 2, aflevering 2 — Voorjaar 2001

Bestuur:

— Orlanda S. Lie, voorzitter
— Erwin Huizenga, secretaris
— Lenny Veltman, penningmeester

Ledenadministratie, adreswijzigingen etc.:

Erwin Huizenga
(voor adres zie hieronder)

Redactie en redactieadressen:

Jaap Staal

Ribeslaan 92
3053 MS Rotterdam
010-2850644
E-mail: j.staal@consunet.nl

Erwin Huizenga

UL, NLCM
P.N. van Eyckhof 1-2
Postbus 9515
2300 RA Leiden
071-5272191
E-mail: E.Huizenga@let.leidenuniv.nl

Gerrit Verbeek

Stieltjeslaan 33
1222 RD Hilversum
035-6857712
E-mail: g.c.r.verbeek@chello.nl

TOEGETREDEN TOT DE REDACTIE:

Noor Versélewel de Witt Hamer, Lindenlaan 42, 5595 AM Leende, tel. privé 040-2065220, tel. werk 040-2062359, fax: 040-2062740, e-mail: noorvdwh@planet.nl

INHOUDSOPGAVE

Studiedag Gent: open einde....4
Ter nagedachtenis aan Dr. Jan Hendrik Sypkens Smit 1913-2001....8
Adreslijst van degenen met een actieve rol binnen de Wemal....15
Adreslijst van degenen die (nog) niet actief kunnen deelnemen, maar wel op de hoogte willen blijven van de activiteiteiten van Wemal ("wachtkamer")....19
Uit de werkgroepen....26
Handschriftelijke context....26
Platenboek....26
Bloemlezing....28
Sidrac....29
Recent verschenen literatuur....30
Leidse UB verwerft artes-handschrift....34
Ledenlijst van de Wemal....36

STUDIEDAG GENT: OPEN EINDE

In een, zoals Prof. Reynaert opmerkte, welhaast middeleeuwse omgeving: een kale zaal met eenvoudige schooltafeltjes en -stoelen en een een meter hoog podium met lessenaar voor de spreker werd voor een gezelschap van ruim dertig belangstellenden de studiedag van WEMAL gehouden.

De opzet was ambitieus: kunnen wij uit de context waarin de artes-teksten zich bevinden, conclusies trekken ten aanzien van de functie die ze hadden en het publiek waarvoor ze waren bestemd?

Dies-teksten, volgens Prof. Reynaert, komen bijna zonder uitzondering voor in een op profaan gebruik gerichte literatuur. Van de 21 bestudeerde hss. met vermelding van kwade dagen (die met ook vermelding van goede waren aanzienlijk lager in aantal) waren 14 typisch artes-teksten: 10 met in hoofdzaak medische stof en 4 met in hoofdzaak tijdrekening en astrologie. Maar ook astrologie valt niet buiten het medische gebied. De meeste waren korte traktaatjes van niet-wetenschappelijk niveau. De andere, de medisch-professionele, boden, tenzij ze uit veel later tijd stamden, geen informatie over gebruikers of bezitters. Onder de niet-artes-teksten bevonden zich zelfs twee gebedenboeken. Een daarvan, Gem. Bibl. Rotterdam 96G10 bevatte hele devotionele reeksen, een geval van numerieke devotie. De overige 5 hebben een gemengde inhoud. Waarschijnlijk is het dies-begrip via de artes-context doorgegeven aan het breder publiek. Een Gentse dominicaan predikte in 1463 tegen dit wat in zijn overtuiging bijgeloof was.

Dr. Van Anrooij sprak over *Een weinig courante combinatie: Middelnederlandse artes-literatuur en Noordnederlandse historiografie in Nederlandse verzamelhandschriften*, een kleine, maar niet onbelangrijke wijziging in de eerder opgegeven titel van zijn betoog. In gedrukte almanakken is een combinatie te vinden van artes-teksten, als praktisch-medische wetenschap, astrologie en kalenders, met kronieken en historische verhalen. Gaat deze terug op een handschriftelijke traditie? Vergelijking van het repertorium van mevr. Jansen-Sieben met dat van mevr. Carasso-Kok (al zijn ze niet helemaal te vergelijken: het laatste noemt bijvoorbeeld ook de Latijnse hss., gaat niet verder dan 1515 en beperkt zich geografisch tot het huidige Nederland) levert slechts 19 hss. op die in beide voorkomen. En van die 19 verwijzen er 6 naar dezelfde tekst en zijn er 4 geen verzamelhandschriften. In tegenstelling met de boeken in druk blijkt de combinatie van artesteksten en historiografie in handschriften vrij zeldzaam.

Nolanda Klunder maakte een nader onderscheid tussen de verschillende Lucidariusteksten. Zij onderscheidde I. de berijmde bewerking van het Latijnse *Elucidarium* (in 4

hss.), II. de prozavertaling hiervan, die wezenlijk een andere tekst is, III. de prozavertaling van de Duitse *Lucidarius* en IV. een gedrukt schoolboek, dat teruggaat op het Frans, dat op zijn beurt teruggaat op het Elucidarium. Het laatste viel af voor het onderzoek vanwege het fragmentarisch karakter, evenals de tekst in het vierde hs. van I. Hs I-1 bevatte 10 teksten, 5 geestelijke waaronder de *Luc.*, 4 moraaldidactische en 1 allegorische sproke van Augustijnken van Dordt, geen artes. I-2 was ook religieus van karakter en bevatte evenmin artes en ook I-3 was religieus en moraliserend. II is een convoluut, bevat behoudens de *Luc.* een theologisch traktaat en was gericht op een enigszins theologisch geschoold publiek. III-1 bevat wel artes-teksten, maar is een convoluut en is waarschijnlijk pas in een late fase samengevoegd. III-2 bevat ook de volledige tekst van de Sidrac. Al met al is hier uit op te maken, dat de berijmde bewerkingen wel gericht waren op een breed publiek.

Lenny Veltman besprak een negental verzamelhandschriften met astronomische teksten. De codices verschillen nogal van uiterlijk. Overeenkomst is, dat zij voornamelijk in het Middelnederlands zijn geschreven en stammen uit de Lage Landen. Ze zijn in hoofdzaak complementair, d.w.z. dat de teksten niet uitsluitend op een vakgebied liggen, maar elkaar aanvullen. Tenminste als we de vreemde elementen, zoals bijvoorbeeld de vogelspreuken (Hatttem C4) en de Liefdesliederen (Berlijn SBPK, mgq 1404) buiten beschouwing laten. De vraag was dan ook of we deze verzamelhandschriften toch nog complementair mogen noemen. De codices verschillen nogal van vorm en inhoud. Nader onderzoek wees uit dat deze verschillen op een verschil in functie en publiek duiden. Na bespreking van enkele voorbeelden werd geconcludeerd dat astronomie de belangstelling had van een breed publiek. Tegen de verwachting in bleken niet alleen artsen, maar ook alchemisten, religieuzen en zeelieden en (adellijke) leken in de ban van de astronomie.

De meeste artes-teksten , aldus Dr Erwin Huizenga, zijn medisch en de meeste daarvan gaan over chirurgie. De wetenschap bloeide in Italië, in Bologna en Salerno, in de 13e eeuw; tegen het eind van die eeuw verplaatste zij zich naar Duitsland, de Nederlanden en vooral Parijs. In hoeverre de verbanning van Lanfranc uit Milaan in 1290 daarmee te maken had, mag men zich afvragen. Tegen het eind van de 13e eeuw worden de werken van Lanfranc in de volkstalen vertaald; de Chirurgia Magna is dat in het Middelnederlands al voor 1350. De chirurgische traktaten van Lanfranc en het Middelnederlandse traktaat Jonghe Lanfranc zijn gericht op professionele groepen. Ze komen niet met artes gecombineerd voor. Zulks in tegenstelling tot medische teksten voor leken die de randgebieden van de medische wetenschap: eetadviezen enz. betreffen.

Saskia Bogaart sprak over Maerlants *Der Naturen Bloeme* in context. Zij trof deze tekst

aan in 15 verzamelhandschriften, waarvan 5 de complete en 10 een deelversie bevatten. 8 van de 15 bevatten medische teksten, vaak het *Antidotarium Nicolaï,* boeken over chirurgie en het *Boec der medicine*, waarbij we moeten beseffen, dat *DNB* ook zelf, vooral in het gedeelte over de planten, medische informatie geeft. In dit kader is het logisch, dat we ook astrologie aantreffen. Verder komt *DNB* voor in combinatie met natuurwetenschappelijke teksten, viermaal met de *Natuurkunde van het geheelal.* De vraag is gewettigd, of deze compilatie complementair is: de *Natuurkunde* bespreekt zaken die Maerlant onbesproken heeft gelaten. En tenslotte is er een aantal handschriften dat meer dan een werk van Maerlant herbergt en zodoende enigszins doet denken aan het fenomeen auteursboek.

Over de fysiognomie-traditie sprak Dr. Orlanda Lie. Vier geschriften uit de Oudheid leiden deze traditie in: de *Physiognomica*, ten onrechte toegeschreven aan Aristoteles, *De physiognomica* van de rhetor Polemon, de *Physiognomica* van de sofist Adamantius en een *De physiognomica* van een anonieme schrijver. De Pseudo-Aristoteles is gebaseerd op de Arabische brievenroman *Sirr al-Asrar* (brieven met lessen van Aristoteles aan Alexander de Grote), welke op zijn beurt tot tweemaal toe vertaald werd in het Latijn. De lange versie is de *Secretum Secretorum.* Maerlant bewerkte deze in verzen: de *Heimelijkheid der heimelijkheden*, echter zonder fysiognomie-hoofdstuk. Daarnaast bestaat in het Middelnederlands een proza-vertaling van de *Secretum secretorum*, overgeleverd in het Hattemse hs. SM C 5. Op grond van de overgeleverde handschriften kan de Middelnederlandse fysiognomie-traditie in vier takken worden verdeeld: I. De proza-*Secretum-fysiognomie in het Hatttemse hs.*, afgekort de proza-*Secretum*-fysiognomie; II. het fysiognomie-hoofdstuk in Dirc van Delf, *Tafel vanden kersten ghelove* (Winterstuc), afgekort: de Proza-*Tafel*-fysiognomie; III. de fysiognomieleer die toegeschreven wordt aan Ypocras (Hippocrates), afgekort: de proza-*Ypocras*-fysiognomie; IV. de berijmde fysiognomie in het Gentse hs. UB 444. Wat betreft de handschriftelijke context van deze vier takken kan het volgende worden opgemerkt: de proza-*Secretum*-fysiognomie is overgeleverd in een medisch-professionele codex; de proza-*Tafel*-fysiognomie is voornamelijk bewaard gebleven in codices die (delen van) het *Winterstuc* bevatten; in twee gevallen is het fysiognomie-hoofdstuk losgemaakt uit zijn oorspronkelijke context en opgenomen in resp. een arteshandschrift (Aken SB 59) en een handschrift met bijbelvertalingen (Parijs BN ms. Néerl. 38); de proza-*Ypocras*-fysiognomie treft men aan in handschriften met een medisch-professionele signatuur (6x) en in handschriften met een meer algemene inhoud die lijken te wijzen in de richting van een lekenmilieu (2x); de berijmde fysiognomie tenslotte wijst eveneens naar een lekenmilieu.

In de discussie na afloop kwam naar voren, dat bestudering van de handschriften zelf noodzakelijk is, voordat conclusies over functionaliteit en beoogd publiek getrokken kunnen worden. En zelfs werd de vraag opgeworpen in hoeverre artes-teksten als artes-teksten gelezen werden: las iemand *Der Naturen Bloeme* uit wetenschappelijke belangstelling of omdat hij zoviel hield van het wonderbaarlijke?

Rest een woord van lof aan de samenstellers van de tentoonstelling *Middeleeuwse kennis op schrift*, mevrouw Martine de Reu en Prof. J. Reynaert, welke in de Gentse Universiteitsbibliotheek te bezichtigen was.

PRIJS GESCHIEDENIS GENEESKUNDE

KON. ACAD. GENEESK. BELGIE

De heer Deumens verzocht ons het volgende op te nemen:
Bij lezing van het artikel in W-mail 2e jaargang aflevering 1 ben ik tot de vaststelling gekomen, dat ik geen informatie had opgenomen om mensen toe te laten bijkomende inlichtingen te vragen of eventueel (op termijn) hun inzending in te sturen. Deze volgt nu hieronder:

"Bijkomende inlichtingen:
Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België
Hertogsstraat 1
B-1000 Brussel
België
tel. +32-2-5502304
fax +32-2-5502305
e-mail kon.acad.geneeskunde@skynet.be"

TER NAGEDACHTENIS AAN DR. JAN HENDRIK SYPKENS SMIT 1913-2001

Op 22 januari is de Hattemse huisarts in ruste dokter Jan Hendrik Sypkens Smit op de gezegende leeftijd van 88 jaar overleden. Zijn brede culturele belangstelling, maar met name zijn liefde voor de geschiedenis van de geneeskunst - in 1953 promoveerde hij cum laude *op een proefschrift over het* Leven en werken van Matthias van Geuns M.D. 1735-1817 - *voerden hem naar het terrein van de Middelnederlandse artesliteratuur. In 1983 bracht hij het bestaan van enkele Middelnederlandse arteshandschriften in Hattem onder de aandacht van prof. dr. W.L. Braekman, die deze vondst bekend maakte. 1) In het* Repertorium van de Middelnederlandse Artesliteratuur *van prof. dr. Ria Jansen-Sieben zijn deze Hattemse codices, die overwegend medische teksten bevatten, opgenomen onder de code H190, H200, H210 en H220. Als ontdekker van deze handschriften beschouwde dr. Sypkens Smit het als zijn taak om wetenschappers te interesseren voor deze bronnen. Zo heeft op zijn initiatief de Utrechtse studente Mediëvistiek Noor Versélewel de Witt Hamer vorig jaar een diplomatische transcriptie vervaardigd van een zestiende-eeuws medisch handschrift, dat in het gemeentearchief van Hattem wordt bewaard onder signatuur Oud Archief 958. Als eerbetoon aan dr. Sypkens Smit, die de artesliteratuur een warm hart toedroeg, wordt daarom het artikel dat Orlanda Lie en Noor Versélewel de Witt Hamer over deze Hattemse codex publiceerden in* Heemkunde Hattem. Tijdschrift van de vereniging Heemkunde Hattem, *in dit nummer van W-mail, in licht gewijzigde vorm, opnieuw uitgegeven. 2)*

---

1) *W.L. Braekman, 'Een Hattems handschrift: Belangrijke aanwinst voor de Middelnederlandse artes-literatuur'. In:* Volkskunde *84 (1983), p. 301-331.*

2) *Nr. 81 (1999), p. 197-204. Met dank aan mevrouw C.H.D. Even-Booij, hoofdredacteur van* Heemkunde Hattem, *die toestemming verleende voor herdruk van het artikel in* W-mail.

Beproefde middeleeuwse recepten in het Hattemse Gemeentearchief

In het Gemeentearchief van Hattem wordt een laatmiddeleeuws handschrift bewaard onder de signatuur Oud Archief 958. De inhoud bestaat uit allerhande medische recepten, afgewisseld met een drietal korte verhandelingen over gynaecologie, aderlating en embryologie. Het handschrift staat vermeld in het *Repertorium van de Middelnederlandse Artes-literatuur*, dat in 1989 door de Brusselse hoogleraar mevrouw Ria

Jansen-Sieben is vervaardigd, maar verder is er nog nooit over gepubliceerd. Op verzoek van de Hattemse huisarts in ruste dr. J.H. Sypkens Smit, die zich intensief heeft beziggehouden met het transcriberen van de tekst, hebben wij het handschrift nader bekeken. In dit artikel willen we de lezers van *Heemkunde Hattem* kennis laten maken met de boeiende inhoud van deze oude tekst, een van de vele culturele schatten van Hattem.

Hoe ziet het handschrift eruit?

Op het eerste gezicht heeft dit papieren handschrift nog het meeste weg van een ouderwets schoolschrift zonder kaft. De dertien bifolia (dubbelbladen) zijn in elkaar gevouwen tot één katern van quarto formaat en aan elkaar genaaid met een stevige draad door drie gaatjes in de rugvouw. Op oudere kopieën is nog te zien dat de kwetsbare randen van de bladen gerafeld, omgekruld, ingescheurd of zelfs afgescheurd waren, maar inmiddels is het door de tand des tijds aangevreten handschrift gerestaureerd. De ontbrekende en zwakke plekken zijn aangevezeld en vervolgens zijn de bifolia bijgesneden en op de voornoemde wijze gebonden tot een goed hanteerbaar boekwerkje. Paradoxaal genoeg zijn daardoor de oude kopieën waardevol geworden. Zij getuigen er bijvoorbeeld van dat het handschrift tot voor kort met een dubbel touwtje door vier gaatjes genaaid was. Het te losse touwtje zou erop kunnen wijzen dat er ooit een (perkamenten?) omslag om het katern gezeten heeft, maar zeker is dit allerminst.

Als we door het handschrift bladeren, geven de 52 ongelinieerde pagina's een zeer wisselend tekstbeeld te zien. Ze zijn weliswaar volgeschreven, maar de lay-out varieert van de eerste luchtige pagina -met ruime marges en een wat rommelige indeling van de tekst in blokken en kopjes- tot de laatste dichtbeschreven bladzijde, waarop wel tweemaal zoveel tekst staat. Het schrift is in zijn algemeenheid te karakteriseren als een vlot geschreven laat-zestiende-eeuwse gotische *littera cursiva*, een schriftsoort die voor alledaagse doeleinden wordt gebruikt en waarbij het meer gaat om de snelheid waarmee lettertekens kunnen worden geschreven dan om hun leesbaarheid. De kleur van de inkt varieert van licht- tot donkerbruin en de breedte van de pen is wisselend. Er is in het handschrift maar één duidelijke caesuur (scheidslijn) te vinden, en wel op folio 15 recto. De tekst wordt daar onderbroken door een sierlijk geschreven naam in een groot wit vlak: *Anna Sebastiaens.* Nadere beschouwing leert dat het hier vrijwel zeker een ondertekening betreft van de voorgaande tekst. De aansluitende tekst lijkt van een andere hand te zijn. In afwachting van verder onderzoek mogen we slechts veronderstellen dat er sprake is

van tenminste twee `handen', mogelijk van twee of meer personen, en mogelijk zelfs van een tijdsspanne van enkele tientallen jaren tussen de aanvang en de voltooiing van de tekst.

De datering en het auteurschap

De kenmerken van het gebruikte schrift wijzen op een globale datering in de late zestiende eeuw, maar gelukkig bevat het handschrift nog meer aanwijzingen die hulp kunnen bieden bij het nader vaststellen van de ontstaansperiode. Zo hebben zes van de dertien dubbelbladen een watermerk, dat na zorgvuldig onderzoek een vrij nauwkeurige datering kan opleveren. Voorts worden in de tekst verschillende namen genoemd, die ons op het spoor kunnen brengen van de personen die bij het ontstaan en het gebruik van deze tekst betrokken waren. Het is de moeite waard om hier wat langer bij stil te staan.

Naast de naam Anna Sebastiaens, waarmee het eerste deel van de tekst is ondertekend, worden er in dit deel nog twee namen genoemd. Onderaan folio 1 verso valt te lezen: *HAEC willem lantgrave van [...]sen manu proprya.* Op de volgende bladzijde wordt een remedie voor de vallende ziekte als volgt ingeleid: *om dese syeckte te verdryven datse niet meer weer en comt van juliana gravinne tot nassauw.* Het eerste citaat is mogelijk te interpreteren als: `Deze (woorden zijn door) Willem, landgraaf van [Hes]sen, met eigen hand (geschreven)'. Het is door deze verwijzing verleidelijk om Willem te beschouwen als iemand die op de een of andere manier betrokken moet zijn geweest bij de totstandkoming van dit handschrift. Het tweede citaat veronderstelt dat een zekere Juliana, gravin van Nassau, een rol heeft gespeeld bij het desbetreffende recept tegen epilepsie. Om welke historische figuren het hier gaat moet nog worden uitgezocht. Wie waren deze personen? Wanneer en waar leefden ze? Wat was hun beroep of bezigheid? Maar vooral: wat is hun relatie tot dit handschrift, dat eeuwen later zo raadselachtig opduikt in de archieven van Hattem? In afwachting van verder onderzoek moet worden volstaan met de schamele constatering dat hier sprake is van een laat-zestiende-eeuws handschrift, waarin het eerste deel ondertekend wordt door een zekere Anna Sebastiaens. Het tweede deel van de tekst, mogelijk wat later gedateerd, bevat bij oppervlakkige beschouwing geen concrete aanwijzingen die tot de identificatie van de auteur of kopiist kunnen leiden. We laten deze problematiek nu verder rusten en werpen een blik op de inhoud.

Wat staat er in de tekst?

De tekst bevat een groot aantal recepten over uiteenlopende ziektes en kwalen. Zo zijn

er diverse recepten tegen epilepsie of vallende ziekte, waarbij gebruik wordt gemaakt van zowel gewone als buitengewone ingrediënten. In het eerste recept wordt bijvoorbeeld aangeraden de schedel van een man op te graven, deze fijn te stampen en elke morgen een bepaalde hoeveelheid van dit doodshoofdpoeder in te nemen met een beetje wijn. Een ander probaat middel tegen epilepsie is de gal uit een levende kikker te snijden en die met wat wijn of bier te mengen en aan de patient te geven:
Neemt eenen vorsch uuit den poel als hy roupt. Daer uuit so snydt de galle ende mengt die met wyn off bier. Geeft het den patyent in.

Wie ten gevolge van een beroerte zijn spraak heeft verloren, moet brandnetelzaad op de tong wrijven of het water van gele viooltjes innemen. Wie zijn gezichtsvermogen kwijt is, moet driemaal daags krekeltjessap in de ogen druppelen totdat hij weer kan zien. Wie slechthorend is, moet een kweepeer in tweeën snijden en op elk oor een stuk leggen:
Voor quaet gehoor. Neemt een quepeer, snydt se in twee stucken, leg dye op d'ooren.

Ook voor hartkloppingen zijn allerlei middelen voorhanden. Een uitstekend middel is het drinken van een lepel violenwater gedurende een aantal avonden, of het dragen van een hertsbeentje om de hals. Wie last heeft van verstopping moet mosterdzaad met verdunde azijn drinken op een nuchtere maag. Nierstenen kunnen vergruisd en uitgeplast worden na een zevendaagse kuur, waarbij men in wijn gekookte jeneverbessen met het sap van peterselie drinkt, terwijl men in het bad zit en de adem inhoudt. Dit is een beproefd recept:
Hoe men den steen breecken sal. Syet geneverbesyen in goeden wyn, met sap van petercely. Drinckt dat seven dagen lang in een waterbadt en houdt den adem stille, so sal hy u afgaen. Probatum est.

Voor een ander doeltreffend middel om stenen te vergruizen en uit te plassen, neemt men een winterkoninkje, snijdt het vlees in stukjes en eet het rauw, vermengd met zout. Het vogeltje is ook uitstekend te gebruiken in gedroogde poedervorm. Wie last heeft van stenen en elke morgen dit poeder met wat wijn inneemt, zal zijn stenen kwijtraken. Maar in `verse' vorm werkt het toch het best. Het bewijs wordt geleverd door het geval van een veertienjarige jongen die geopereerd zou worden om een steen te verwijderen. Toen hij het koningsvogeltje had genuttigd, viel de steen na vier dagen in stukjes uiteen en kon hij het gruis uitplassen.
Een ander seecker remedye. Het vogelken dat men het coningsken noemt, rauw gecapt met sout vermengt ende gegeten: het dryft den steen deur uryne santwys uuyt ende en laet geenen steen meer wassen. Dit vogelken is oock goet gedroocht, gepoedert ende bewaert om tselve te gebruycken. Als men tvan doene heeft, drinckt van dit poeder alle morgen met wyn, so sal den steen vergaen. Dan het is

varsch alderbest. Dit vogelken is eenen jonghen van 14 jaren die alree te snyden besteedt was ingegeeven, ende den steen is hem in vier dagen daerna gemorsselt geweest en met den water affgegaen.

Om een (lies)breuk te verhelpen, moet men een rode slak op de breuk binden en wel zó dat de buik van de slak tegen de buik van de patient komt. Laat de slak hierop liggen totdat ze dood gaat. Haal vervolgens met een naald een draad door de neus van de slak en hang haar boven een vuur, opdat ze kan verschrompelen. Op deze manier zal ook de breuk slinken en weggaan. Herhaal de behandeling als het om een oude breuk gaat, en doe dit vooral bij afnemende maan:
Een geproeffde salve voor de gescheurtheyt. Neemt een roode slecke. Bint dye op de gescheurtheit, sodat de slecke met haren buyck tegen des patients buick comt, off op de breucke. Laet se daerop leggen totdat se sterft. Daerna so steeckt haer met een naelde een draet deur den neus en hangt se over twier, dat geheel mach incrimpen. Ende also sal oock de breuck incrimpen ende vergaen. So ver alst gebreck out is, so dat doet 2 off 3 mael, en in sonderheit als de mane breeckt.

Ook bevat het handschrift diverse recepten tegen vrouwenkwalen, zoals menstruatiestoornissen, moeilijke bevallingen, baarmoederaandoeningen, pijnlijke borsten en tepelkloven. Om de menstruatie op te wekken wordt bijvoorbeeld aanbevolen om wijnruit of polei, of het sap van ajuin te geven. Bij een zware bevalling kan verlichting worden verkregen door poleiwater en leliewater met een snufje saffraan en leliegeel te mengen en dat warm te laten opdrinken. Een vrouw die in grote barensnood verkeert, heeft baat bij een lepel hondenmelk. Om hevige menstruatie te stoppen, moet men een snee roggebrood nemen, door een ei halen, in een pannetje bakken en op het hoofd van de vrouw leggen. Of neem een mollenpootje en een stukje zoethout en hang deze om haar hals:
Voor te grooten vloet. Neemt een snede roggebroot, keert se om in een ey, backt se in een panne, legt se de vrouw opt hooft. Ofte neemt een pootgen van een mol met styckgen soethout, hangt heur dat om den hals: so salt heur vergaen.

Verder komt men middeltjes tegen die van pas komen bij de lichamelijke verzorging, zoals zonnebrandolie, een recept tegen haarroos en sproetenzalf. Ook zijn er recepten voor allerlei drankjes om de pest tegen te gaan, bloed te stelpen, beenbreuken te genezen, en (brand)wonden te behandelen. Een probaat middel om kanker te bestrijden is een doek, gedrenkt in menstruatievocht, op de aandoening te leggen. Wanneer men dit in het beginstadium van de kanker toepast, is het uiterst doeltreffend.

| Het laatste recept, dat het eerste deel van het handschrift afsluit, bevat een bezwering om een bult te verwijderen. Pluk tegen zonsopgang, op de laatste of de voorlaatste dag van de afnemende maan, klimop (?) van een eikenboom. En wanneer

het nieuwe maan is geworden, neem gedurende 3 of 4 nachten de vermelde klimop in de hand en plaats de persoon met de kromme rug naar de maan, opdat de maan op hem kan schijnen. Neem vervolgens een handvol van de genoemde klimop en bestrijk daarmee de bult. En zeg het volgende: "Wat ik zie, dat moge groeien. En wat ik bestrijk, dat moge verdwijnen. In de naam van de Vader, van de Zoon en de Heilige Geest." Doe dit drie keer op een nacht op drie achtereenvolgende nachten.

In het tweede deel staan diverse recepten van medicinale wateren die goed zijn voor de behandeling van honderd-en-een kwalen, zoals de pest, melaatsheid, epilepsie, jicht, koorts, vrouwenkwalen, schurft, stinkende adem, urinewegontsteking, hoofdpijn, wormen, oogziektes, zenuwpijnen en verlamming. Bij het volgende geneeskrachtige water wordt beschreven hoe vijf of zes druppeltjes van dit middel al voldoende is om een slang van anderhalve el, die in de keel van een slapende man is gekropen, naar buiten te drijven en te doden. Dit wondermiddel (*Cardo benedictus watere*) wordt waarschijnlijk voorgeschreven als een tegengif voor slangenbeten:
Het lach een man een tydt onder een boom en slyep. Desen man lyep in syn keel een slang: anderhalff elle lang! Dye gaff men vyff oft ses drupplen van dit water in, doen lyeff de slanghe uuyt en sy starff. Maer ick rade dat men dit water drinckt twee off drye morgenstonden nuchtre, telcke 5 oft 6 dragme. En oft sy haer vertrocke, so sal hy vasten 2 dagen en geeft hem dan 2 oncen van dit water, so geneest hy.

Opvallend is verder dat in dit gedeelte de recepten worden afgewisseld met een drietal korte medische traktaten. De eerste verhandeling bevat een korte uitleg over de menstruatie. Het vrouwelijk lichaam is door haar natuurlijke gesteldheid niet in staat om de overtollige humeuren in het lichaam te verteren. Vandaar dat er een maandelijkse purgatie plaatsvindt om deze afvalstoffen kwijt te raken. Menstruatie wordt in de volksmond `bloemen' genoemd, want zoals bomen zonder bloesems geen vrucht kunnen dragen, zo kunnen vrouwen die hun stonden niet hebben geen kinderen voortbrengen. De beroemde Griekse arts Galenus (tweede eeuw) beschrijft hoe een vrouw, die al in geen 20 jaar menstrueerde, weer ongesteld werd dankzij een vakkundige toepassing van het aderlaten aan de voeten. Het tweede traktaat, dat uitleg geeft over de verschillende plaatsen in het menselijk lichaam die geschikt zijn voor aderlating, staat temidden van gynaecologische recepten en middeltjes tegen aambeien.

Een derde traktaat gaat over de middeleeuwse embryologieleer. De foetus ontstaat door samensmelting van het mannelijke zaad (sperma) en het vrouwelijke zaad (menstruaalvocht). Volgens Galenus is de bijdrage van het mannelijke zaad aan de conceptie groter dan die van de vrouw. Volgens Avicenna, een beroemde Arabische arts uit de elfde eeuw, kan de bijdrage van het sperma vergeleken worden met het stremsel waardoor melk tot kaas wordt gevormd. De bijdrage van de vrouw

doet denken aan het wit van een ei dat de dooier omgeeft en beschermt. Jongens worden verwekt in de rechterhelft van de baarmoeder, meisjes in de linkerhelft en een hermafrodiet in het middelste deel. Over de ontwikkeling van de vrucht wordt het volgende gezegd: de eerste zeven dagen bestaat de foetus uit melk, na 14 dagen uit bloed, na 21 dagen verandert hij in een homp vlees, en na 28 dagen krijgt hij vorm en gestalte, na 35 dagen ontstaan de ledematen en aderen, na 42 dagen ontwikkelen zich vlees en huid. De ziel komt in het kind na 40 of 50 dagen.

Op enkele plaatsen in de tekst komen recepten voor waarin sommige woorden of zinsdelen vervangen worden door een soort van geheimschrift. De suggestie wordt gewekt dat deze recepten alleen toegankelijk zijn voor ingewijden. Een mooi voorbeeld is te zien op folio 24 verso (zie afb.). Op regel 14 van deze pagina begint de titel van een nieuw recept met de woorden *oft een vrouw*. Deze woorden zijn doorgestreept en in het recept dat daarop volgt, wordt de tekst op vier plaatsen onderbroken door geheimschrift. Gezien de doorgestreepte titel is het denkbaar dat we hier te maken hebben met een recept voor een of andere vrouwenkwaal, waarbij in ieder geval gebruik wordt gemaakt van ingrediënten zoals rozenwater, suiker, zure room en rozenolie:

[Oft een vrouw] *EGGHUBMTS. So neemt rooswater, wat suyckers daer in gedaen EDMWSVAGM en smeertet dan met dese salve. Maeckt een douck nat in soere room boven van der teyle ende LDTSAG meucht daer. Daer boven dun droog lywaet, dan maeckt een douck nat in roosoly en DSMSHAG meucht.*

Maar ook mannenzaken komen aan bod. Op de voorlaatste pagina van het handschrift wordt ondermeer (in een kleinere letter) *Gomorrea* gedefinieerd als *een vloet des zaets ongewillich* (onvrijwillige zaadlozing) en wordt *pryapismus* omschreven als *een oprechtinge des manlycheits* (een erectie van het mannelijk geslachtsdeel).

Het handschrift besluit met een tekst die gewijd is aan de behandeling van borstonsteking. Hier komt een ik-verteller aan het woord, die er blijk van geeft ervaring te hebben met dit soort aandoeningen. Ongemeen interessant is zijn verwijt aan een ongeleerd chirurgijn die de spot dreef met zijn adviezen, waardoor het slecht afliep voor de patiënte:

Want ick sach een wyff dye de borsten had geapostumeert van den bloede ende ick hyet daerop leggen den voorseyden raet. Ende een ongeleert chyrurgyn lachterdet ende hy leyder op maturatyve, de welcke so hy se meer op leyde, so de matery meer vermeerde ende wert altoos verhart. Ende hy wilde mynen raet nyet hooren. Ende oock so gelooffde de vryenden van de syecken meer den chyrurgyn dan an my, uuyt syne groote woorden. Ick seyde dat sy manyatus (manisch) *worde soude. Hy spotte daermede. Doen ging ick wech en op den derden dach was zy manyatus en als de frenesye* (waanzin) *in haer was vast gemaect* [was sy doot (?)]

Deze eerste verkenning van het Hattemse handschrift is voldoende geweest om onze nieuwsgierigheid te prikkelen. Op welke manier heeft het handschrift gefunctioneerd? Voor wie waren deze recepten bestemd? Werden ze gebruikt bij de praktische beoefening van de geneeskunst? Welke medische traditie ligt hieraan ten grondslag? Welke gedachtenwereld vindt men hierin terug? Al deze vragen schreeuwen om nader onderzoek. De eerste stap is inmiddels gezet: sinds kort beschikken we over een diplomatisch afschrift van de tekst. Het onderzoek kan beginnen. Dankzij dr. Sypkens Smit.

O.S.H. Lie en E.M. Versélewel de Witt Hamer

ADRESLIJST VAN DEGENEN MET EEN ACTIEVE ROL BINNEN DE *WEMAL*

Wim van Anrooij
Werk: Universiteit Leiden / NLCM / P.N. van Eyckhof 1 / Postbus 9515 / 2300 RA Leiden / 071-5272121
anrooij@rullet.leidenuniv.nl
Privé: Annie van Hattemstraat 21 / 2331 MP Leiden / 071-5321843
wim.van.anrooij@planet.nl

Mirjam Banda
Ivoordreef 99 / 3564 AL Utrecht
m.banda@br.railinfrabeheer.ns.nl

Saskia Bogaart
Werk: Katholieke Universiteit Nijmegen / Faculteit der Letteren, / afd. Nederlands / Erasmusplein 1, kamer 8.12 / 6525 HT Nijmegen / 024-3615967
S.Bogaart@let.kun.nl
Privé: Derde Oosterparkstraat 145-III / 1092 CW Amsterdam / 020-6631270

Edith Claessens
Adelaarstraat 45 / 3514 CB Utrecht / 030-2721727
edithclaessens@hotmail.com

Fabiola van Dam
Wageningseberg 350 / 3524 LX Utrecht / 030-2881152
fabiola.van.dam@12move.nl

Hans van Dijk
Werk: Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit der Letteren / Opleiding Nederlandse Taal- en Letterkunde / Oude Kijk in 't Jatstraat 26 / Postbus 716 / 9700 AS Groningen / 050-3635873 / Fax: 050-3634900
H.van.Dijk@let.rug.nl
Privé: Willem Barentszstraat 27 / 3572 PB Utrecht / 030-2710590
hans.vandijk@worldonline.nl

Annemieke van Doorn
Brempark 66 / 2724 HW Zoetermeer
rood.vdoorn@wanadoo.nl

Wilma Feringa
Kyftenbeltlaan 14 / 3871 BD Hoevelaken / 0333-2535655
wmferinga@freeler.nl

Veerle Fraeters
Werk: Universitaire Faculteiten Sint Ignatius Antwerpen / Afd. Germaanse filologie / Prinsstraat 13, kamer D-119 / B-2000 Antwerpen / **België** / ++32-3-2204255
flw.fraeters.v@alpha.ufsia.ac.be
Privé: Platte Lostraat 7 / B-3010 Kessel-Lo (Leuven) / **België** / ++32-16-255988

Annelies van Gijsen
Lanceerplaats 52 / 3402 ZP IJsselstein / 030-6875041
avgijsen@xs4all.nl
of: annelies.vangijsen@ufsia.ac.be

Klaartje Grol
Lange Nieuwstraat 76^{c} / 3512 PL Utrecht / 030-2302374
klaartje_grol@yahoo.com

Ben van der Have
Wilhelminastraat 59 / 2801 XJ Gouda / 0182-678307 / 06-50608334 (mobiel)
jbvdhave@cistron.nl

Inge Hofsink
Hooglandsekerksteeg 1^A / 2312 HR Leiden / 071-5136836
hofsink@rullet.LeidenUniv.nl

Ria Hogervorst
Top Naeffstraat 9 / 2331 HD Leiden / 071-5315169
Readable@wxs.nl

Erwin Huizenga
Werk: Universiteit Leiden / NLCM / Opleiding Nederlandse Taal- en Letterkunde / P.N. van Eyckhof 1 / Postbus 9515 / 2300 RA Leiden / 071-5272191
E.Huizenga@let.leidenuniv.nl
Privé: Albrondaheerd 27 / 9737 RB Groningen / 050-5414712
erwin.huizenga@planet.nl

Floor Jansen
Anthonius Matthaeuslaan 86 / 3515 AV Utrecht / 030-2731195
f.e.jansen@chem.uu.nl

Nolanda Klunder
Werk: Universiteit Leiden / NLCM / Opleiding Nederlandse Taal- en Letterkunde / P.N. van Eyckhof 1 / Postbus 9515 / 2300 RA Leiden / 071-5272089
A.A.Klunder@let.leidenuniv.nl
Privé: Flanorpad 6-d / 2333 AR Leiden / 071-5175911

Willem Kuiper
Werk: Universiteit van Amsterdam / Faculteit der Geesteswetenschappen / Leerstoelgroep Historische Nederlandse Letterkunde / Spuistraat 134 / 1012 VB Amsterdam / 020-5254731
willem.kuiper@hum.uva.nl
Of: Meertens-Instituut / Joan Muyskenweg 25 / Postbus 94264 / 1090 GG Amsterdam / 020-4628500
Privé: Oostzijde 102 / 1502 BL Zaandam / 075-6175388

Orlanda Lie
Werk: Universiteit Utrecht / Faculteit der Letteren, Opleiding Nederlands / Trans 10 / 3512 JK Utrecht / 030-2538324
Orlanda.Lie@let.uu.nl
Privé: Peppinghof 39 / 1391 BB Abcoude / 0294-284081

Els Meijknecht
Haven 44a / 2312 MK Leiden
els.meijknecht@plakker.demon.nl

Christianne Muusers
A. Perkstraat 82 / 1217 NW Hilversum / 035-6285122
cmuusers@xs4all.nl

Jo Reynaert
Werk: Universiteit Gent / Vakgroep Nederlandse literatuur / Blandijnberg 2 / B-9000 Gent / **België** / ++32-9-2644071
Joris.Reynaert@rug.ac.be
Privé: Avennesdreef 10 / B-9031 Drongen / **België**

Marjolijn Saan
Handellaan 27 / 4102 AD Culemborg / 0345-513684
Hans.Saan@.net.HCC.nl

Jaap Staal
Ribeslaan 92 / 3053 MS Rotterdam / 010-2850644
j.staal@consunet.nl

Henk Stam
George Marshallstraat 14 / 6836 KW Arnhem / 026-3888066
stamwaal@wxs.nl

Lenny Veltman
Duizendschoonstraat 18^{c} / 3051 SE Rotterdam / 010-4614030
leo.lenny@quicknet.nl

Gerrit Verbeek
Stieltjeslaan 33 / 1222 RD Hilversum / 035-6857712
g.c.r.verbeek@chello.nl

Noor Versélewel de Witt Hamer
Lindenlaan 42 / 5595 AM Leende / 040-2065220 (*privé*) / 040-2062359 (*werk*) / Fax: 040-2062740
noorvdwh@planet.nl

Marcel van der Voort
Heerbaan 14 / 5721 LS Asten / 0493-691993
m.vandervoort1@chello.nl / ess-editor@chello.nl

ADRESLIJST VAN DEGENEN DIE (NOG) NIET ACTIEF KUNNEN DEELNEMEN, MAAR WEL OP DE HOOGTE WILLEN BLIJVEN VAN DE ACTIVITEITEN VAN *WEMAL* ("WACHTKAMER")

Christian de Backer
Speureweg 21 / B-9830 Sint-Martens-Latem / **België**

Bart Besamusca
Werk: Universiteit Utrecht / Faculteit der Letteren, Opleiding Nederlands / Trans 10 / 3512 JK Utrecht / 030-2536266 / Fax: 030-2536000
bart.besamusca@let.uu.nl
Privé: Staalstraat 54bis / 3572 RK Utrecht / 030-2714560

Jan Bethlehem
Kikkenstein 210 / 1104 AJ Amsterdam

Mary Boersma
Cauberg 14 / 3523 JG Utrecht

H.A. Bosman-Jelgersma
Mathenesselaan 1 / 2343 HA Oegstgeest

W.L. Braekman
Eeklostraat 69 / B-9030 Mariakerke / **België**

Elise de Bree
Eland 1 / 1273 GJ Huizen / 035-5260929

Geert Claassens
Werk: Katholieke Universiteit Leuven / Dept. Literatuurwetenschap, Afd. Nederlandse Literatuur en Volkskunde / Blijde Inkomststraat 21 / Postbus 33 / B-3000 Leuven / **België** / ++32-16-324852
geert.claassens@arts.kuleuven.ac.be
Privé: Holsbeeksesteenweg 276 / B-3010 Kessel-Lo / **België**

Karina van Dalen-Oskam
Werk: Universiteit Leiden / Instituut voor Nederlandse Lexicologie / Matthias de Vrieshof 2-3 / Postbus 9515 / 2300 RA Leiden / 071-5272478
dalen@inl.nl
Privé: Weidebloemenlaan 2 / 3448 HD Woerden / 0348-419767

Katrien Depuydt
Werk: Instituut voor Nederlandse Lexicologie / Taalbank / Postbus 9515 / 2300 RA Leiden
depuydt@inl.nl
Privé: Gieterijstraat 2 / 2321 PM Leiden

Herwig Deumens
Werk: Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België / Hertogstraat 1 / B-1000 Brussel / 0032-2-5502304 / Fax: 0032-2-55023-5
kon.acad.geneeskunde@skynet.be
Privé: Karel Mertensstraat 11 / B-2020 Antwerpen / **België** / 0032-3-2380008
Herwig.Deumens@antwerpen.be

Mieke van Doorn - van Stekelenburg
Jacob van Lenneplaan 11, 2012 PL Haarlem
van.doorn@pandora.be

Marianne Elsakkers
Weerdsingel O.Z. 27 / 3514 AB Utrecht
marjanels@hetnet.nl

Dirk Geirnaert
Werk: Universiteit Leiden / Instituut voor Nederlandse Lexicografie, Taalbank / Matthias de Vrieshof 2-3 / Postbus 9515 / 2300 RA Leiden / 071-5272283
geirnaert@inl.nl
Privé: Zuidbuurtseweg 16 / 2381 LC Zoeterwoude / 071-5802839

Wim Gerritsen
Werk: Universiteit Utrecht / Faculteit der Letteren, Opleiding Nederlands / Trans 10 / 3512 JK Utrecht / 030-2538322 / Fax: 030-2536000
wim.gerritsen@let.uu.nl
Privé: Obbinklaan 125 / 3571 NE Utrecht / 030-2710314

Carli Gispen-Vos
C.M.Gispen@Thuisnet.leidenuniv.nl

Bernard Haage
Universität Mannheim / Institut für Germanistik / Von Berlichingen-Straße 15 / 97980 Bad Mergentheim-Neunkirchen / **Deutschland**

Robrecht van Hee
Academisch Heelkundig Centrum A.Z. Stuivenberg / Lange Beeldekensstraat 267 / B-2060 Antwerpen / **België** / ++32/3/2177235
robrecht.vanhee@ocmw.antwerpen.be

H.L. Houtzager
Secretaris van de *Stichting Historia Medicinae* / Van der Dussenweg 14 / 2614 XE Delft / 015-2144034

Frank Huisman
Universiteit Maastricht / Vakgroep Geschiedenis / Postbus 616 / 6200 MD Maastricht

Frank Jansen
Universiteit Utrecht / Faculteit der Letteren, Opleiding Nederlands / Trans 10 / 3512 JK Utrecht
frank.jansen@let.uu.nl

Ria Jansen-Sieben
Rue des Cortys 15 / B-5380 Hemptinne / **België** / ++32-81-855157
ria.jansen_sieben@kbr.be

M.C.H.P. de Jong
Werk: Katholieke Universiteit Nijmegen / Afdeling Nederlands / Postbus 9103 / 6500 HD Nijmegen / 024-3615869 / Fax: 024-3611881
m.dejong@maw.kun.nl
Privé: Heeskesacker 23-08 / 6546 JX Nijmegen / 024-3780764

Greet Jungman
Vrouwenmantel 27 / 3621 TR Breukelen / 0346-261214
kuulkers.jungman@consunet.nl

Gundolf Keil
Institut für Geschichte der Medizin der Universität Würzburg / Oberer Neubergweg 10[a] / D-97074 Würzburg / Deutschland

Marjolein Kool
Jonkheer Ramweg 28[d] / 3998 JR Schalkwijk

Karine van 't Land
Floraweg 5 / 6542 KA Nijmegen / 024-3730937

Leo Lentz
Universiteit Utrecht /Faculteit der Letteren, Opleiding Nederlands / Trans 10 / 3512 JK Utrecht
leo.lentz@let.uu.nl

Sanne Limpens
Pieterstraat 28 / 6166 AR Geleen
s.limpens@tip.nl

Fred Lodder
Fresiastraat 38 / 2981 BL Ridderkerk / 0180-422797
fjlodder@worldonline.nl

Rob Meens
Werk: Universiteit Utrecht, Faculteit der Letteren, Opleiding Geschiedenis, Kromme Nieuwegracht 66 / 3512 HL Utrecht / 030-2536465
Rob.meens@let.uu.nl
Privé: Hermelijnstraat 54 / 6531 JZ Nijmegen / 024-3503212

Monique van Mierlo
Mr. van Coothstraat 67 / 5141 ER Waalwijk

Herman Mulder
Werk: Koninklijke Bibliotheek Albert I, / Handschriftenkabinet / Boulevard de l'Empereur 4 / B-1000 Brussel / **België** / ++32-2-5195782
herman.mulder@kbr.be
Privé: Kattestaart 26 / B-2811 Hombeek / **België**

Frits van Oostrom
Universiteit Leiden / NLCM / Postbus 9515 / P.N. van Eyckhof 1 / 2300 RA Leiden / 071-5272625 / Fax: 071-5272615
oostrom@rullet.leidenuniv.nl

Marieke van Osch
Haverstraat 21bis / 3511 NA Utrecht
post@antonenmarieke.demon.nl

Miriam Piters
UFSIA Antwerpen, Afd. Germaanse filologie / Prinsstraat 13, kamer D-119 / B - 2000 Antwerpen / **België**

Herman Pleij
Werk: Universiteit van Amsterdam, Faculteit der Geesteswetenschappen / Leerstoelgroep Historische Nederlandse Letterkunde / Spuistraat 134 / 1012 VB Amsterdam / 020-5254728 / Fax: 020-5254429
Privé: Nieuwe Hilversumseweg 36 / 1406 TG Bussum / 035-6980557

Dieuwke van der Poel
Werk: Universiteit Utrecht / Faculteit der Letteren, Opleiding Nederlands / Trans 10 / 3512 JK Utrecht / 030-2538320
dieuwke.vanderpoel@let.uu.nl
Privé: Tulastraat 31 / 3573 XE Utrecht / 030-2714876

Anneke Prins
jcprins@hetnet.nl

Jeroen Salman
Werk: Universiteit Utrecht / Vakgroep Literatuurwetenschap / Muntstraat 4 / 3512 EV Utrecht / 030-2536693
Jeroen.L.Salman@let.uu.nl
Privé: Kerkstraat 4 / 2181 JE Hillegom / 0252-517905

Catrien Santing
Werk: Instituto Olandese / Via Omero 10-12 / 00197 Roma / **Italia** / ++39-06-3200751
history@nir-roma.it
Privé: Via Avezzana 51 / 00195 Roma / **Italië**

Gea Schelhaas
Aquamarijnlaan 150 / 3523 EM Utrecht
reinderengea@wanadoo.nl

Janny Schenkel
Concordiastraat 43 / 9741 EG Meppel / 0522-242956

Rita Schlusemann
Werk: Universität Hamburg / Germanisches Seminar / Von-Melle-Park 6 / D-20146 Hamburg / **Duitsland** / ++49-40-41233847 / Fax: ++49-40-41234785
Privé: Holsteinerstraße 10D / D-21465 Reinbek / **Duitsland** / ++49-40-72811539
Schlusemann@t-online.de

Lieke Schreel
Werk: University College Utrecht / Postbus 80-145 / 3508 TC Utrecht / 030-2539853 / Fax: 030-2539905
lschreel@ucu.uu.nl
Privé: Parmentiersvak 2 / 3705 HM Zeist / 030-6586594

A. van der Tol
Ter Braeklaan 5 / 9721 XR Groningen

Jean-Marc van Tol
Thorbeckestraat 60 / 3762 SN Soest / 035-6030082 / 035-6027773
Jvantol@inter.NL.net

Jean-Pierre Tricot
Vrijheidstraat 19 / B-2000 Antwerpen / **België**

Femke Uijtdewilligen
Heideparkseweg 164 / 6532 TB Nijmegen
F.Uijtdewilligen@student.kun.nl

L.C. von Vaupel-Klein
Beetslaan 32 / 3723 DX Bilthoven

René Verhagen
Couperusstraat 21$^{2\text{-hoog}}$ / 3532 CX Utrecht / 030-2934151

Moniek Vis
Emmastraat 15-b210 / 9722 EW Groningen / 050-5277876 / 06-51743624
moniekvis@hotmail.com

Sanderijn de Vries
Abel Tasmanstraat 29bis / 3531 GS Utrecht / 030-2949248 / of 030-2537186
S.deVries@law.uu.nl
sanderijnde1@hotmail.com

Paul Wackers
Universiteit Utrecht / Faculteit der Letteren, Opleiding Nederlands / Trans 10 / 3512 JK Utrecht / 030-2538322 / Fax: 030-2536000
Paul.Wackers@let.uu.nl
Privé: Hertstraat 39 / 6531 KM Nijmegen / 024-3553641

Hans Westgeest
Schadeken 16-18 / 2264 KB Leidschendam / 070-3275875
westgeest@inl.nl

Linda Wilkens
Havikstraat 29bis / 3514 TL Utrecht

Frank Willaert
Universiteit Antwerpen / UFSIA — Sectie Germaanse Talen / Prinsstraat 13 / Kamer D-120 / B-2018 Ant-werpen / **België** / ++32-3-2204256
frank.willaert.f@ufsia.ac.be
Privé: Maria-Henriëttalei 3-4 / 2018 Antwerpen / **België**

J.H. Winkelman
Schielandweg 20 / 2741 MA Wad-dinxveen

J.M. van Winter
Brigittenstraat 20 / 3512 KM Utrecht

UIT DE WERKGROEPEN

1. HANDSCHRIFTELIJKE CONTEXT

Succesvol symposium te Gent wordt gevolgd door een bundel.

De deelnemers van handschriftelijke contextgroep hebben op 15 december jl. een aantal lezingen verzorgd rond de centrale vraag of het zinvol is om na te gaan wat de inbedding is van een artes-tekst binnen een verzamelhandschrift. De lezingen brachten een aantal opmerkelijkheden aan het licht, waarover Jaap Staal elders in deze *W-mail* verslag doet.
Omdat onderzoek naar artes-teksten in verzamelhandschriften nog in de kinderschoenen staat en onderzoek nuttig blijkt, zien we de voordrachten als een ingang tot verder onderzoek.
Daarom is besloten om de lezingen om te vormen tot een artikel en samen te bundelen. Afgesproken is dat eenieder zijn artikel in het najaar van 2001 zal afronden en voorlegt aan de eindredactie die gevormd zal gaan worden door Orlanda Lie en Jo Reynaert. Hoe of waar de bundel uitgegeven wordt is nog niet bekend, maar de streefdatum voor publicatie is voorjaar 2002.

Lenny Veltman

2. PLATENBOEK

Platenboek en Gent - een stap verder

De tentoonstelling van de Gentse arteshandschriften bij de laatste Wemal-bijeenkomst stimuleerde ons een stap verder te zetten met het platenboek. We waren bezig met het opzetten van een database, maar we hadden nog niet veel materiaal om mee te testen. De laatste tijd hebben we veel nagedacht over hoe we gevonden platen moeten opslaan en bewaren. Er moet een overzichtelijke database komen en dit vergt veel overleg. In het najaar hebben we kennis gemaakt met Iconclass, een manier om platen te classificeren. We kwamen tot de conclusie dat Iconclass een goede aanvulling kan vormen op een database waarin allerlei gegevens over de platen worden opgenomen. De platen moeten niet alleen geclassificeerd worden op wat ze uitbeelden, maar ze moeten ook zoekbaar zijn op datering en signatuur van het handschrift of druk waar

De .12. tekenen

1 Aries loept int hoeft en int aensichte
2 Taurus in den hals en om de crop en ter kelen
Gemeni loept in de scoudre en in de aerme
3 en in de hande
Cancer in de borst en in de longhene en in
4 de milte en in de rebbe
Leo loept int herte en in de maghe en in de
5 zijde en in de rugghe
6 Virgo loept in de buuc en in de darme en
int Gel dat so be Ganghet
Libera loept in de nederste dinghe tot der
7 borst en in de lanke en in de hanke en in de
billen
8 Scorpio loept in de scamele de en Gelijc
en in de blaese en in de ersse
9 Sagittarius loept in de die boue den knien
10 Capricornus in de knien
11 Aquarius loept int been beneden de knien
toten voeten
Pisses loept in de voeten en in de planten
12 En de voet dat die mane duert mal
teeken .2. daghe en ·s· omtrent ende hue
ve mn als die man eest met teken ·s· ar
aries sone sint met heerent thoeft en
daensichte. En alse es in tauro sone sint
met heerent den als en omtrent den
crop tot der kelen.
1 Aries gaet inte alf maerte en duert toot
·s· aperille
2 Taurus gaet inte ·s· aprille en duert
toot ·s· meye
Gemeni gaet inte ·s· meye en duert
3 toot ·s· wedemaent
4 Cancer gaet inte ·s· wedemaent en duert
toot ·s· hoymaent
4 Leo gaet inte ·s· hoymaent en duert
toot ·s· houstmaent
6 Virgo gaet inte ·s· houstmaent en duert
toot ·s· september
7 Libera gaet in te ·s· september en duert
toot ·s· october
8 Scorpius gaet in te ·s· october en duert
toot ·s· nouember
9 Sagittarius gaet inte ·s· nouember en
duert toot ·s· december
10 Capricornus gaet inte ·s· december
en duert toot ·s· lauwmaent
11 Aquarius gaet inte ·s· lauwmaent
en duert toot ·s· sporkile

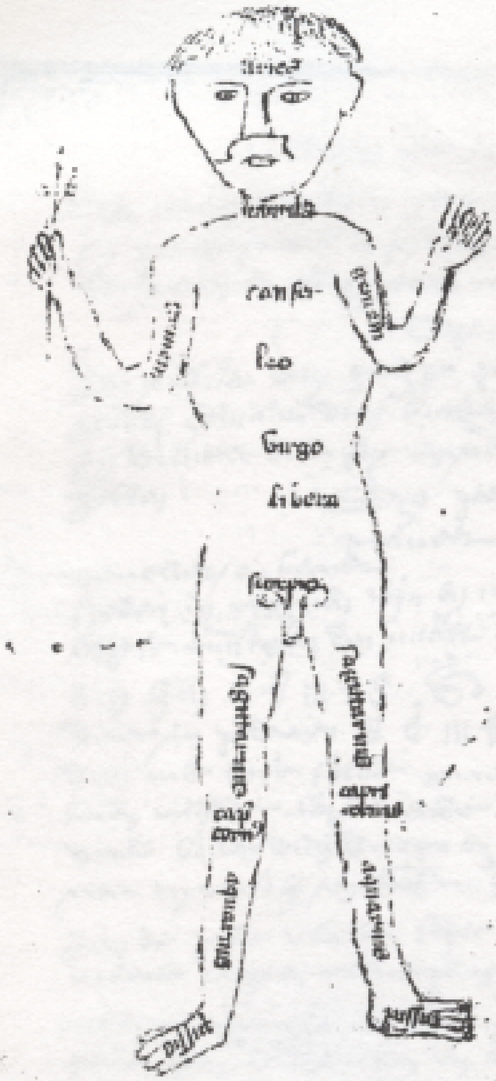

12 pisses gaet inte ·s· sporkele en duert
toot alf marte

ze uit komen. Maar misschien, zo dachten we, is Iconclass nog niet bruikbaar voor ons, omdat we nog niet over veel platen beschikken en dus nog niet precies weten wat er allemaal opgeschreven moet worden.
Met dit idee gingen we naar Gent en zagen daar het begin van de oplossing. Alle arteshandschriften en -drukken uit één bibliotheek lagen bijeen en er zaten platen in deze boeken. Een maand na de Wemalbijeenkomst in Gent zou deze tentoonstelling worden afgebroken, maar voordat de boeken naar hun eigen plaats in de kluis zouden worden gebracht, mochten wij ze allemaal bekijken en kort beschrijven. Hieronder volgt een beschrijving van één plaat

Gent, UB: 697, fol 26v
Handschrift:
Omschrijving: papier, 63 bldn, midden 15e eeuw
Auteur/titel: Medische en andere recepten, bezweringen, astrologie en handleeskunde.
Korte beschrijving: zie tentoonstellingscatalogus
Illustratie:
Plaatsing illustratie: hele blad
Omvang in cm: 20 x 10
Kleuren: bruin, zelfde inkt als de tekst
Omschrijving: blote man met namen van sterrenbeelden over zijn lichaam en in zijn linker hand een tak met drie blaadjes, enigszins primitief
Tekstuele context: op 27r staan 'de 12 tekene' beschreven: twee maal wordt er iets gezegd over de 12 sterrenbeelden, de eerste keer waar het sterrenbeeld zich bevindt op het lichaam en de tweede keer van wanneer tot wanneer een sterrenbeeld loopt op de kalender.

Natuurlijk klinkt het vreemd om op zoek te zijn naar een manier om platen te beschrijven, te bedenken dat er eerst materiaal moet zijn voordat er beschreven kan worden en vervolgens beschrijvingen te gaan maken om materiaal te verzamelen. Maar we moeten ergens beginnen en de beschrijvingen zijn eenvoudig om te zijner tijd over te zetten in een officiëler systeem.
De tentoonstelling in Gent gaf ons een idee hoe we ons project moeten aanpakken: per bibliotheek, die te bereizen is vanuit Leiden en Utrecht, de arteshandschriften opzoeken en helemaal doornemen op platen en daar deze beschrijvingen van maken. Gent had het grote voordeel dat het uitzoeken van de artesboeken al was gebeurd en daar hebben we zeer dankbaar gebruik van gemaakt. We hadden helaas wel te kort tijd om alle handschriften en drukken te bekijken, maar we hebben de catalogus van de tentoonstelling en de missende platen uit Gent zijn zo makkelijk nog eens op te vragen

en te beschrijven als iemand van ons in Gent is.

Els Meijknecht (namens het platenboek)

3. BLOEMLEZING

Langzaam maar gestaag ...

Begin 2001, dan zou de bloemlezing toch echt wel bij de drukker liggen, was onze optimistische inschatting van een jaar geleden. Welnu, het wordt ietsje later. Niet veel, want het is nog steeds ons streven in 2001 die bloemlezing bij de drukker te krijgen. Voordat het zover is moet er nog veel werk worden verricht. Een aantal hoofdstukken is nagenoeg af, op wat kleine onvolmaaktheden na. Enkele hoofdstukken verkeren nog in diverse stadia van ontwikkeling, en helaas vallen er ook een paar hoofdstukken af. Dat geeft de andere bloemlezers echter wat meer ruimte, en die is ook nodig, want de hoofdstukken die al klaar zijn hebben allemaal net wat méér bladzijden nodig gehad dan was afgesproken.
En er is toch nog een hoofdstuk bijgekomen, een leuke tekst over slangen door Saskia Bogaart en Marcel van der Voort.
Op 6 maart hebben Orlanda, Erwin en Lenny een afspraak met uitgeverij Verloren over de bloemlezing. Dan worden de puntjes op de i gezet. Daarom hebben we op de laatste bijeenkomst op 14 februari ook besloten nog geen nieuwe afspraak te maken, dat heeft pas weer zin als we weten waar we aan toe zijn. Het is wel de bedoeling dat UITERLIJK 1 april iedereen (behoudens een enkeling van wie we weten dat er wat vertraging is) de editie plus inleiding heeft ingeleverd.

Zoals het er nu naar uitziet krijgt de nog titelloze bloemlezing de volgende inhoud :
Erwin Huizenga, *'Twerc der handen makende sontheyt'. Willem van den Egher tussen ganzenveer en scalpel.*
Lenny Veltman, *Een astronomisch tractaat voor een adellijke dame. Aleid van Zandenburg en de Berlijnse codex mgq 1404.*
Veerle Fraters, *'Leringhe van alkemien'. Een epiloog in verzen bij de Middelnederlandse prozavertaling van Tabula chemica.*
Saskia Bogaart en Marcel van der Voort, *De beschrijving van slangen in Van den proprieteyten der dinghen.*
Christianne Muusers, *'Ende dienet ter tafelen'. Culinaire recepten uit handschrift KA Gent 15.*
Orlanda Lie over Physiognomie
Annelies van Gijsen over Chronologie

Ben van der Have over Trivium en onderwijs
Hans van Dijk over Reisliteratuur
en misschien komen er nog 2 hoofdstukken, over Magische recepten en over de 'Noordlimburgse gezondheidsregels'

Tot slot een opmerking te mijner lering en uwer vermaak: In mijn inleiding schreef ik ergens dat een vis moest worden "gegaard", waarmee ik bedoelde dat de vis gaar moest zijn (of dat nu door pocheren of bakken of roosteren was geschied) voordat hij zijn eindbewerking onderging. Niemand kende het woord in deze betekenis. Ik heb het opgezocht en inderdaad: "garen" is "vergaren, verzamelen". Ik heb de tekst gewijzigd, maar ik vond het zo'n mooie uitdrukking: "garen": het gaarmaken van voedsel om het even met welke methode. Heeft onze taal daar een term voor, of zullen we "garen" een nieuwe betekenis geven?

Christianne Muusers

4. SIDRAC

Het werk vordert gestaag. De eerste fase: het maken van de vertalingen is nagenoeg afgesloten. In de tweede zullen de vertalingen en plein comité kritisch beoordeeld worden en wordt een lijst opgesteld van de zaken die bij ons nog op onbegrip stuiten. In de derde zullen wij met behulp van Franse en Engelse versies en zo mogelijk op andere wijze proberen daar achter te komen.
Dan komt het stilistisch overzicht: hebben de acht verschillende medewerkers gelijke terminologie voor gelijke zaken gebezigd? En tot slot zullen de grote inleiding en de inleidingen voor de hoofdstukjes moeten worden geschreven.

Jaap Staal

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR

W. van Anrooij, 'Schepen achter de horizon. Jacob Cnoyen uit 's-Hertogenbosch over koning Artur'. In: B. Besamusca, F. Brandsma en D. van der Poel (red.), *Hoort wonder! Opstellen voor W.P. Gerritsen bij zijn emeritaat.* Hilversum, 2000, 19-24. Middeleeuwse Studies en Bronnen 70.

R. Beyers (red.), *Van vader- naar moedertaal. Latijn, Frans en Nederlands in de dertiende-eeuwse Nederlanden. Handelingen van het colloquium georganiseerd door de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis op 23 oktober 1999.* Brussel, 2000. Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij 53.

T.L. Burton (ed.), Sidrak and Bokkus. A parallel-text edition from Bodleian Library, MS Laud Misc. 559 and British Library, Ms Lansdowne 793. Oxford etc. (Oxford University Press) 1998-1999. 2 vols. [Early English Text Society 311, 312]

M. Elsakkers, 'In pain you shall bear children (Gen. 3:16): medieval prayers for a safe delivery'. In: Anne-Marie Korte (ed.), *Women and Miracle Stories. A Multidisciplinary Exploration.* Leiden, 2001, 179-209. Studies in the history of Religion 88.

A. Faems, '[Recensie van: V. Fraeters, *Gods gouden thesaurus. Het Middelnederlandse handschrift Wenen, ÖNB, 2372 in de alchemistische traditie.* Leuven, 1999. Antwerpse Studies over Nederlandse Literatuurgeschiedenis 3]'. In: *Spiegel der Letteren. Tijdschrift voor Nederlandse literatuurgeschiedenis en voor literatuurwetenschap* 42 (2000), 341-343.

V. Fraeters, 'Schrijven om niet begrepen te worden. Hermetisch taalgebruik in Middelnederlandse alchemistische teksten'. In: R. Jansen-Sieben, J. Janssens en F. Willaert (red.), *Medioneerlandistiek. Een inleiding tot de Middelnederlandse letterkunde.* Hilversum, 2000, 263-274. Middeleeuwse Studies en Bronnen 69.

A. Grafton en N. Siraisi (ed.), *Natural Particulars. Nature and the Disciplines in Renaissance Europe.* Cambridge, Mass. [etc.], 1999.

Bijzonder aardige bundel, waarin veel artes-onderwerpen besproken worden, en, in tegenstelling tot wat de titel suggereert, zeker ook met betrekking tot de Middeleeuwen. Inhoud onder andere:

- V. Nutton, '"A Diet for Barbarians". Introducing Renaissance Medicine to Tudor England'. In: A. Grafton en N. Siraisi (ed.), *Natural Particulars. Nature and the Disciplines in Renaissance Europe.* Cambridge, Mass. [etc.], 1999, 275-293.

- C. Crisciani, 'From the Laboratory to the Library. Alchemy According to Guglielmo Fabri'. In: A. Grafton en N. Siraisi (ed.), *Natural Particulars. Nature and the Disciplines in Renaissance Europe.* Cambridge, Mass. [etc.], 1999, 295-319.
- D.M. Carrara, 'Epistemological Problems in Giovanni Mainardi's Commentary on Galen's *Ars Parva*'. In: A. Grafton en N. Siraisi (ed.), *Natural Particulars. Nature and the Disciplines in Renaissance Europe.* Cambridge, Mass. [etc.], 1999, 251-273.
- T. DaCosta Kaufmann, 'Empiricism and Community in Early Modern Science and Art. Some Comments on Baths, Plants, and Courts'. In: A. Grafton en N. Siraisi (ed.), *Natural Particulars. Nature and the Disciplines in Renaissance Europe.* Cambridge, Mass. [etc.], 1999, 401-417.

E. Huizenga, 'De diepe kloof. Over het onderscheid tussen ideaal en realiteit van de middeleeuwse chirurg, in het bijzonder in de Nederlanden'. In: *Millennium. Tijdschrift voor middeleeuwse studies* 14 (2000), 251-278.

E. Huizenga, 'Over dwalers en vinders' [Recensie van: V. Fraeters, *Gods gouden thesaurus. Het Middelnederlandse handschrift Wenen, ÖNB, 2372 in de alchemistische traditie.* Leuven, 1999. Antwerpse Studies over Nederlandse Literatuurgeschiedenis 3.]. In: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 8 (2001), 113-118.

R. Jansen-Sieben, 'Het wereldbeeld van een Utrechtse monnik, anno 1300'. In: R. Jansen-Sieben, J. Janssens en F. Willaert (red.), *Medioneerlandistiek. Een inleiding tot de Middelnederlandse letterkunde.* Hilversum, 2000, 251-261. Middeleeuwse Studies en Bronnen 69.

M. Kool, 'Raden of rekenen?'. In: B. Besamusca, F. Brandsma en D. van der Poel (red.), *Hoort wonder! Opstellen voor W.P. Gerritsen bij zijn emeritaat.* Hilversum, 2000, 91-96. Middeleeuwse Studies en Bronnen 70.

O.S.H. Lie, 'Vrouwenprivileges: voorrecht of keurslijf? De epiloog van *Het bouc van de Stede der Vrauwen*'. In: B. Besamusca, F. Brandsma en D. van der Poel (red.), *Hoort wonder! Opstellen voor W.P. Gerritsen bij zijn emeritaat.* Hilversum, 2000, 105-111. Middeleeuwse Studies en Bronnen 70.

O.S.H. Lie, '[Recensie van: M. Kool, *Die conste vanden getale. Een studie over Nederlandstalige rekenboeken uit de vijftiende en zestiende eeuw, met een glossarium van rekenkundige termen.* Diss. Utrecht. Hilversum, 1999. Middeleeuwse Studies en Bronnen 64]'. In: *Nederlandse Letterkunde* 5 (2000), 349-352.

O.S.H. Lie, 'Boendale langs de meetlat'. [N.a.v. D. Kinable, *Facetten van Boendale. Literair-historische verkenningen van Jans teesteye en de Lekenspiegel.* Leiden, 1998. Leidse opstellen 31. Ook verschenen als diss. Leiden.] In: *Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden* 7 (2000), 81-85.

M. Pereira, 'Alchemy and the Use of Vernacular Languages in the Late Middle Ages'. In: *Speculum. A Journal of Medieval Studies* 74 (1999), 336-356.

W.G.L. Randles, The unmaking of the medieval Christian cosmos, 1500-1760. From solid heavens to boundless aether. Aldershot [1999].
Hoofdstuk 1 gaat over de totstandkoming van het middeleeuws wereldbeeld.

J.E. Rauws, 'Is de baarstoel 500 jaar geleden opnieuw uitgevonden?'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 7 (2001), 72-84.

U. Schaefer (ed.), *Artes im Mittelalter.* Berlijn, 1999.

Hierin wordt een groot deel van de middeleeuwse artes-literatuur bestreken, met name gericht op de Duitse situatie; om een overzicht te geven volgt hieronder de inhoud van deze bundel symposium-lezingen.

- U. Schaefer, '*Artes* im Mittelalter: Eine Einleitung', p. 1-10.

I: Formationen und Transformationen des Wissens

- M. Haas, 'Über die Funktion der *ars musica* im Mittelalter', p. 13-33; - C. Brinker-von der Heyde, 'Durch Bildung zur Tugend: Zur Wissenschaftslehre des Thomasin von Zerclære', p. 34-52; - B. Englisch, '*Artes* und Weltsicht bei Roger Bacon', p. 53-67; - J. Sarnowsky, 'Die *Artes* im Lehrplan der Universitäten', p. 68-82; - B.R. Tammen en F. Hentschel, '*Divisio musicae* und *auditus* im frühen 14. Jahrhundert', p. 83-109; - J. Pfeiffer, 'Macht der Sterne oder Miasmen der Erde: Heinrich von Mügeln und Konrad von Megenburg über die Pest von 1348', p. 110-123; - K. Kellermann, 'Zwischen Gelehrsamkeit und Information: Wissen und Wahrheit im Umbruch vom Mittelalter zur Neuzeit', p. 124-140.

II: Fortschreibungen von Wissensbeständen

- F. Tinnefeld, 'Zu Begriff und Konzepten des Enzyklopädismus in Byzanz', p. 143-150; - W. Knoch, 'Die theologische Summa: Zur Bedeutung einer hochmittelalterlichen Literaturgattung', p. 151-160; - D. de Rentiis, 'Für eine neue Geschichte der Nachahmungskategorie: *Imitatio morum* und *lectio auctorum* in 'Policraticus' VII, 10', p. 161-173; - W. Hirschmann, 'Das Kompositionskapittel als Modell poietischer Reflexion: Zur pragmatischen Transformation der *ars*

- *musica* in der Musiktheorie des Hoch- und Spätmittelalters', p. 174-186; - N.H.
-
- Kaylor, Jr., 'Boethius' "De Consolatione Philosophiae" didaktisch aufbereitet: Die anonyme mittelenglische Übersetzung von Buch I in Ms. Oxford Auct. F 3.5', p. 187-197; - U. Goerlitz, 'Wissen und Repräsentation: Zur Auseinandersetzung des Hermannus Piscator mit Johannes Trithemius um die Rekonstruktion der Vergangenheit', p. 198-212.

III: WISSEN UND MAGIE

- H. Brall, 'Die Macht der Magie: Zauberer in der hochmittelalterlichen Epik', p. 215-229; - K. Herbers, 'Wissenskontakte und Wissensvermittlung in Spanien im 12. und 13. Jahrhundert: Sprache, Verbreitung und Reaktionen', p. 230-248; - F. Fürbeth, 'Die Stellung der *artes magicae* in den hochmittelalterlichen 'Divisiones philosophiae'', p. 249-262; - R. Schlechtweg-Jahn, 'Magie, Religion und Wissenschaft: Hans Stadens Brasilien-Reisebericht von 1577', p. 263-279.

IV: DIE KÜNSTE UND DIE KUNST

- B. Reudenbach, '*Rectitudo* als Project: Bildpolitik und Bildungsreform Karls des Großen', p. 283-308; - G. Björkvall en A. Haug, 'Verslehre und Versvertonung im lateinischen Mittelalter', p. 309-323; - T. Michalsky, 'Der Reliefzyklus des Florentines Domcampanile oder die Kunst der Bildhauer, sich an der Heilsgeschichte zu beteiligen', p. 324-343; - A. Gross, 'Narr und Null im Tarock', p. 344-357.

V: DARSTELLUNGEN DER *ARTES*

- K. Arnold, Bibdung im Bild: Darstellungen der *septem artes liberales* in der Kunst des Mittelalters und der Renaissance', p. 361-375; - M. Schumacher, 'Über die Notwendigkeit der *kunst* für das Menschsein bei Thomasin von Zerklaere und Henirch dem Teichner', p. 376-390; - K. Ridder, 'Der Gelehrte als Narr: Das Lachen über die *artes* und Wissen im Fastnachtspiel', p. 391-409.

A. Verbaeys en M. Audenaert, 'Slechte gewoonten en veel gebreken. Het leven van Keizer Karel uit medisch oogpunt'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 7 (2001), 136-143.

LEIDSE UB VERWERFT ARTES-HANDSCHRIFT

De Universiteitsbibliotheek van Leiden heeft vorig jaar op een veiling te Damme (België) een onbekend, niet-gerepertorieerd arteshandschrift kunnen kopen. Het gaat om een laat-15de-eeuwse kleine papieren codex (herkomst: Brabant) uit privé-bezit, met de Middelnederlandse beschrijving van 104 medicinale wateren of distillaten, aangevuld met een ruime collectie Middelnederlandse en Latijnse medische recepten (en vooraan ook nog één culinair recept). De codex kreeg in Leiden de signatuur BPL 3382.
Verdere beschrijving: perkamenten band van ca. 1600, afmetingen 13 x 10 cm., 80 folio's (waarvan 35 genummerd *i-xxxv*), bladspiegel 10 x 7 cm. De uitvoering is sober, met alleen initialen, paragraaftekens en onderstrepingen in rode inkt; er lijken twee handen te zijn: 1) f. 1-73v en 2) 73v-80v; de tweede hand is mogelijk 16de-eeuws. De lokalisering in Brabant (m.n. Ninove in Vlaams-Brabant) wordt ondersteund door een mededeling op het voorste schutblad: *Auctor seu scriptor huius Libelli suit Erasmus n.n. Friso, Professus ninouiensis.*

De inhoud:
1) f. 1r-2v (ongenummerd): culinair recept (mnl.), "*Om compost te makene*";
2) f. 3r-5v (ongenummerd): inhoudstafel voor f. 6r-40v, bestaande uit een alfabetisch geordende, hoofdzakelijk Latijnse, lijst van plantennamen, waarbij de naam steeds gevolgd wordt door het folionummer waarop de beschrijving van het distillaat in kwestie te vinden is; opschrift: *Tabula infra scriptorum per ordine alphabeti etc. de virtutibus aquarum*; de alfabetische verdeling is als volgt (na de letter geef ik het aantal distillaten dat er bijhoort): *A* 10, *B* 6, *C* 15, *D* 5, *E* 7, *F* 6, *G* 2, *J* 2, *L* 3, *M* 4, *N* 1, *O* 2, *P* 13, *R* 4, *S* 12, *T* 3, *U* 4, *Y* 3 en tot slot nog 2 extra distillaten buiten de alfabetische reeks;
3) f. 6r-40v (genummerd *i-xxxv*): de mnl. tekst van de 104 medicinale wateren of distillaten; opschrift: *Hic subsequuntur virtutes aquarum distillatarum etc.*
4) f. 41-73v (ongenummerd): Latijnse en (in mindere mate) Middelnederlandse medische recepten; soms komen ook recepten voor die in een soort mengvorm van die twee talen geschreven zijn (zie b.v. f. 69r-71v);
5) f. 73v-80v (ongenummerd): Latijnse en Middelnederlandse medische recepten (in een andere, latere hand).

De folio's 3-40 lijken een op zich staand onderdeel te vormen dat in zijn geheel gekopiëerd is uit een ander handschrift. De legger die er aan ten grondslag lag, bevatte zeer waarschijnlijk geen 104, maar slechts 98 distillaten: 6 van de medicinale wateren in BPL 3382 werden nl. pas later in de inhoudstafel bijgeschreven en zijn in de tekst zelf pas aan het eind van dit gedeelte te vinden (f. 35v e.v). Wat de tekst van de distillaten betreft kan verder nog gezegd worden dat die geregeld duidelijke verwantschap vertoont met die van de distillaten op f. 52r-64v in hs. Sloane 345 (Repertorium nr. L 390), uitgegeven in W. Braekman, *Medische en technische Middelnederlandse recepten*, Gent, 1975 (ald. nr. 670-768).

Dirk Geirnaert

LEDENLIJST VAN DE WEMAL

Groep van degenen met een actieve rol:

Dr. Wim van Anrooij
Drs. Mirjam Banda
Drs. Saskia Bogaart
Drs. Edith Claessens
Drs. Fabiola van Dam
Prof.Dr. Hans van Dijk
Drs. Annemieke van Doorn
Drs. Wilma Feringa
Dr. Veerle Fraeters
Dr. Annelies van Gijsen
Drs. Klaartje Grol
Dr. Ben van der Have
Drs. Inge Hofsink
Drs. Ria Hogervorst
Dr. Erwin Huizinga
Drs. Floor Jansen
Drs. Nolanda Klunder
Dr. Willem Kuiper
Dr. Orlanda Lie
Els Meijknecht
Drs. Christianne Muusers
Prof. dr. Jo Reynaert
Marjolijn Saan
Drs. Jaap Staal
Drs. Henk Stam
Drs. Lenny Veltman
Drs. Gerrit Verbeek
Noor Versélewel de Witt Hamer

Groep van degenen die (nog) niet actief kunnen deelnemen, maar wel op de hoogte willen blijven:

Prof.Dr. Christian de Backer
Dr. Bart Besamusca
Drs. Jan Bethlehem
Drs. Mary Boersma
Prof.Dr. H.A. Bosman-Jelgersma
Prof.Dr. W.L. Braekman
Drs. Elise de Bree
Prof. Dr. Geert Claassens
Dr. Karina van Dalen-Oskam
Fabiola van Dam
Lic. Katrien Depuydt
Drs. Herwig Deumens
Drs. Mieke van Doorn-van Stekelenburg
Drs. Marianne Elsakkers
Drs. Dirk Geirnaert

Prof. Dr Wim Gerritsen
Prof.Dr.med.Dr.phil. Bernard Haage
Prof.Dr. Robrecht van Hee
Dr. Manfred Horstmanshoff
Dr. H.L. Houtzager
Dr. Frank Huisman
Dr. Frank Jansen
Prof.Dr. Ria Jansen-Sieben
Drs. M.C.H.P. de Jong
Drs. Greet Jungman
Prof.Dr.med.Dr.phil. Gundolf Keil
Dr. Marjolein Kool
Drs. Karine van 't Land
Dr. Leo Lentz
Drs. Sanne Limpens
Dr. Fred Lodder
Drs. Monique van Mierlo
Drs. Herman Mulder
Prof.Dr. Frits van Oostrom
Drs. Marieke van Osch
Drs. Miriam Piters
Prof.Dr. Herman Pleij
Dr. Dieuwke van der Poel
Dr. Jeroen Salman
Dr. Catrien Santing
Drs. Gea Schelhaas
Drs. Janny Schenkel
Dr. Rita Schlusemann
Drs. Lieke Schreel
Drs. Katja Thevissen
Dr. A. van der Tol
Drs. Jean-Marc van Tol
Dr. Jean-Pierre Tricot
Femke Uijtdewilligen
L.C. von Vaupel-Klein
René Verhagen
Moniek Vis
Dr. Marcel van der Voort
Sanderijn de Vries
Prof.Dr. Paul Wackers
Drs. Hans Westgeest

Drs. Linda Wilkens
Prof.Dr. Frank Willaert
Prof.Dr. J.H. Winkelman
Prof.Dr. J.M. van Winter

MIEKE VAN DOORN - VAN STEKELENBURG
1941-2001

De redactie ontving het droevige bericht van het overlijden van Wemal-lid drs. Mieke van Doorn - van Stekelenburg. Mieke studeerde Nederlands aan de Universiteit van Amsterdam. In 1976 publiceerde zij, samen met de Amsterdamse neerlandicus Dr. Willem Kuiper, een artikel over 'Der vrouwen heimlicheid', een Middelnederlandse berijmde vrouwenleer in het Gentse handschrift UB 444 (*Spektator* 6 (1976-1977), p. 539-551). Zij wijdde haar doctoraalscriptie (1981) aan een studie en diplomatische uitgave van deze boeiende tekst.
Wij zullen haar enthousiasme en belangstelling voor de Middelnederlandse arteslituratuur missen.